

КАТЕГОРІЯ «ПРОСТОРУ» ТА ЙОГО ПРОЯВИ У ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ С. КАРАКУРТ

Полікультурність поняття досить складне, багатогранне і неоднозначне. Найбільш просте і поширене тлумачення полікультурності - як стан одночасного і повноцінного володіння двома і більше культурами Одним з яскравих прикладів полікультурності є село Каракурт (з 1944 р - по 2016 р. - с. Жовтневе), Белградського району, Одеської області. Оскільки протягом більше двох століть в безпосередній близькості в ньому мешкають албанці, болгары і гагаузи.

Вивчення сучасного полікультурного суспільства, села Каракурт, можливо через осмислення категорії простору. Простір представляє собою самоочевидну концепцію, і його філософське осмислення має давню і фундаментальну історію. Згідно з

Хайдеггером простір по своїй природі «екзістанціальний»⁷, тобто являє ареал існування

людей, в межах яких ми можемо виділити специфічну етнічну культуру, простежити існування традицій і виділити знакові моменти для цього суспільства, що і є об'єктом вивчення етнологів.

Просторові практики формують колективний простір, проектують, створюють і змінюють його в ході історичного розвитку. Вони різняться в залежності від культури. За допомогою дослідження громадських просторів можна ідентифікувати різні практики соціального оформлення простору³.

Таким чином, історичний простір є невід'ємною характеристикою минулої соціальної реальності, бо тільки в просторі вона і існує⁴. Поняття «історичний простір» досить широке і об'єднує в собі дані як соціального так і географічного простору.

Географічний простір володіє широким спектром значень, він відображає географію переселення «задунайських колоністів» з Балкан, на територію Бессарабії, безпосередньо дає відомості про межі регіону в якому знаходиться село. Каракурт розташований серед болгарських та гагаузьких сіл, тому зараз на рівні району та

¹ Арутюнов С.А Язык. Культура. Этнос. / С. Арутюнов, А. Багдасаров, В. Белоусов. –М.: Наука, 2004. – С. 7.

² Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер; пер. с нем. В.В. Бибихина. — Харьков: «Фолио», 2003. – С. 54.

³ Бурдьё П., Социология социального пространства / Пьер Бурдьё, пер. с фр., общ. ред. Н.А. Шматко. – СПб.: Алетейя, Ин-т эксперим. социологии, 2005. – С. 97.

⁴ Тишков В. А. Реквием по этносу / Валерий Александрович Тишков. – М.: Наука, 2003. – С. 432.

України село позиціонує себе як албанське, де ключовим фактом виступає визнання групи ззовні. Це і має на увазі культурний зв'язок з історичною батьківщиною. Поки на рівні Каракурта великих успіхів домоглися албанці, оскільки неодноразово приїжджає делегація з Тирани або Косово, а народний вокальний ансамбль «Колорит» теж вже не раз виступав на албанській сцені. Тому албанці Каракурта вбачаючи в цьому свою перевагу, а також бачити відмінність у мові, народному костюмі, піснях і танцях за допомогою культурно-просвітницької роботи, роботи художніх колективів, створення своїх груп у соцмережах активно декларують свою ідентичність. Наявність такого роду факторів і визначають село Жовтневе як албанське, при цьому не враховуючи, що в ньому проживають і інші національності.

За даними академіка Н. С. Державіна албанці з'явилися до нас в Буджак через місто Галац в 1809-1810 рр. з району Провадійського плато селища Девня, розташованої трохи західніше міста Варни у північно-східній Болгарії. У болгарське село Девня арнаути переселилися, ймовірно, в другій половині XVII століття⁵. Тобто ще перебуваючи в Болгарії албанці тісно контактували з болгарами, гагаузами і македонцями. Переселившись в Бессарабію в числі 300 сімейств, ці албанці були оселені тут, в татарському селі Чумей на правому березі озера Ялпуг. У 1811 р. вони утворили колонію Каракурт⁶. А з 1820 р., на підставі указу від 29 грудня 1819 р. задунайським переселенцям були надані всі права і переваги, пожалування іноземцям, під найменуванням колоністів в Новоросійських губерніях і в Бессарабії поселеним.

Потрібно відзначити, що не дивлячись на всі труднощі переселення та освоєння краю або безпосередньо села, вихідці з Балкан намагалися зберегти свою етнічну приналежність. Найчіткіше це простежується в розмітці контурів свого простору. З моменту заснування Каракурта і до теперішнього часу, в селі виділяються болгарська, гагаузька, албанська частини або як прийнято говорити в Жовтневому «Махала». Махала (від тур. mehalla) - квартал балканського міста або села. Термін увійшов до вживання внаслідок османського адміністративно-політичного і соціально-культурного впливу. У випадку села махала, як правило, населена представниками однієї сім'ї або роду (слав. pl'eme, алб. Бі в)⁷.

⁵ Державин Н. С. Албанцы-арнауы в Приазовье / Николай Севастьянович Державин. // Советская этнография. – 1948. – № 2. – С. 156.

⁶ Скальковский А. А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. – Одесса: Типография Т. Неймана и К., 1848. – С. 52.

⁷ Ермолин Д. С. «В нашем селе три веры»: современная конфессиональная ситуация в с. Жовтневое (Каракурт) Одесской области / Д. С. // Электронная библиотека Музея антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера) РАН <http://www.kunstkamera.ru/lib/rubrikator/07/978-5-88431-264-7>

Етнічні межі села спочатку були закріплені на рівні вулиць. Якщо до ХХ ст., як було зазначено раніше, село було розділене на три частини (простору), розмежування проходило за етнічним принципом, де умовною межею слугувала церква. І щоб юнакам пройти від однієї махали на іншу, треба було обов'язково пройти коло церкви, та заплатити якимось даром (найчастіше вином) хлопцям з тої махали, щоб їх не побили. То з приходом радянської влади вже почали давати назву вулицям, в більшій мірі, згідно географічному принципу. Виходячи з цього в селі є Зарічна вулиця, це перша вулиця, яка знаходиться за річкою Карасулак, що протікає вздовж села. Потрібно відзначити, що як раз Зарічна і являє собою гагаузьку частину села (гагаузьку Махалу). П'ята вулиця це Лиманська, свою назву вона отримала через близькість до озера Ялпуг. Поза межами цієї вулиці закріпилася ще одна назва - Черемушки. Будинки тут будувалися колгоспом за однотипним планом і призначалися для осіб які приїхали працювати в колгосп з розподілу, для передовиків або героїв праці, основний масив просто скупався жителя Жовтневого. А таку народну назву вулиця отримала від того, що вона забудовувалася, коли в Одесі будувався спальний район Черемушки. Цей факт вказує на близькість села з обласним центром, оскільки молодь Каракурта в основному там здобувала вищу освіту.

Центральною вулицею в селі вважається вулиця - Шкільна, пояснення на рахунок такого назви досить прості, оскільки на ній розташований головний другий корпус школи. Четверта вулиця, яка в основному представлена албанським населенням, і відрізняє від Шкільної, на якій проживають як албанці так і болгары, названа на честь болгарського поета, революціонера і національного героя Христо Ботева. Присутня в назвах деяких вулиць і ідеологічна підгрунтя. Друга вулиця Жовтневого названа в честь В. І. Леніна. Ця відома практика існувала в СРСР, в рамках політики радянзації в кожному населеному пункті були об'єкти носили прізвиська В. І. Леніна, К. Маркса, Ф. Енгельса або інших видатний радянських діячів. Ситуація змінюється вже в період незалежної України, коли відбувається зміна влади, режиму, переоцінка всіх цінностей і головне виробляється новий вектор напрямку в політиці. Такім чином в рамках політики декомунізації в травні 2016 року вулицю Леніна перейменували в Арнаутську. Тим самим підкреслюючи етнічну особливість села, де основу складає албанське населення.

Публічний та приватний простір можна прослідити на рівні житла та житлового комплексу. Оскільки дім та дворові пристройки розташовані в Каракурті в один ряд, це дає змогу виділити сімейний простір (включає кухню та спальню) та публічний простір (зала та хаят). Ці кімнати (зала, хаят) більше виступали як елементи громадського (суспільного) простору в рамках такого замкнутого сімейного простору. В них приймали гостей, гуляли весілля, але ніколи не жили в них. Коли виростали діти і сини приводили в будинок невісток, батько будував для кожної нової сім'ї свою кухню, часто просто пристроюючи кімнати до будинку і роблячи окремий вхід в них. Чіткий поділ будинку на житлові кімнати і парадні кімнати ми зустрічаємо і в сучасному селі Каракурт. Найчастіше, в каракуртських будинках, ми можемо побачити кілька вхідних дверей, це свідчить про те, що в межах одного будинку також відбувається розмежування простору, за поколінним чи тендерним принципом.

Якщо в сім'ї, жило декілька поколінь, батьки з дітьми, а якщо деякі з дітей вже були й одружені, то все одно вони всі збиралися разом, найчастіше біля печі. А коли вже у одружених дітей з'являться діти, то вони самі збирають вже свою родину коло своєї печі. Жіночий простір в основному закріплювався за кухнею. Зараз кожен в домі має свою окрему кімнату. Це і вважається їхнім окремим простором.

На великих урочистостях в застілля дотримується родинність: чоловік, дружина і їх дорослі діти сідують поруч. Маленьких дітей садять окремо або залишають грати в іншій кімнаті. Гостей на ніч укладають спати в окремі кімнати, а в разі нестачі спальних місць діти лягають разом з батьками або батьки поступаються своє місце гостям⁸.

Згідно з традиційними уявленнями балканських народів будинок характеризувався як простір з подвійним семіотичним статусом. З одного боку він був відокремлений від природного середовища, а з іншого, повністю отримав якість «культурної» одиниці Світу⁹.

Однак найбільш яскраво відображає неоднорідність простору та специфічність етнічних груп їхня духовна культура, оскільки в її основі лежить світогляд, вірування народу. Тому культурний простір на прикладі духовної культури в Каракурті краще розглянути через просторову схему «своє - чуже». Своім серед албанців, болгар та

⁸ Феденюк Ю. Н. Структурирование пространства в доме у болгар (по материалам экспедиции в селе Криничное) / Ю. Н. Феденюк // Полевые исследования студентов РГГУ: этнология, фольклористика, лингвистика, религиоведение – 2007. – Вып. 2. – С. 41.

⁹ Будина О. Р. Жилище болгар, греков, албанцев. Материальная культура компактных этнических групп на. Украине / Оксана Рувимовна Будина. // Жилище. – М.:Наука, 1979. – С. 83.

гагаузів вважаються всі народні календарні св'ята, обряди та звичаї які існують в селі, однак кожна етнічна група називає їх згідно своєї мови. Але є і відмінності, зокрема, день св. Георгія в селі більше вважають гагаузьким святом і на рівні мови всі (болгари та албанці) його називають Хедерлесом, як це прийнято у гагаузів. Свято Трифон Зарезан у всіх мешканців села асоціюється з болгарським етносом, а весільний обряд «парта-прапи» з албанським. На рівні семантики ритуалів та обрядів схема «своє - чуже» розмежовується за принципом своє - це людське, чуже - належить Богу та вищим силам. Яскравий приклад обряд «германчо» та русальні свята. Також в рамках цього просторового розмежування, найчастіше підіймається тема заборон чи табу. Таким чином, на русальний тиждень, який в уявленнях жовтневців є небезпечним, не можна купатися, оскільки область води в цей період знаходиться у володінні вищих демонічних сил (русалій) і являє собою чужий простір.

Ще однією областю культурного простору відбите в уявленнях і світогляді албанців, болгар і гагаузів, є поділ світу на світ живих і світ мертвих. При чому світу мертвих також віддається дань. Це виражено в існуванні в календарній обрядовості

поминальних днів: Проводи (нар. Назва - Маленький або Мертвий Великдень), Спас, Вознесіння, 2 Спас у албанців або Преображення Господнє і т.п. У ці дні було прийнято відвідувати могили своїх предків.

Значний вплив на еволюцію календарних звичаїв та обрядів, синтезуючи і витісняючи язичницький субстрат зробила церква. Таким чином, на арені нашого дослідження культурного простору виділяється нова область вивчення - релігійний простір. Огляд якої на актуальну конфесійну ситуацію в с. Каракурт в умовах поліетнічності. Станом на сьогоднішній день в селі міцно співіснують три релігійних простора: православні християни, баптисти та адвентисти сьомого дня. Переважна більшість населення села вважає себе православними християнами, що відповідає дійсності, принаймні з точки зору історії. Якщо ж поглянути на стан очима представників церкви, то істинно православними людьми вважаються постійні парафіяни храму та члени громади, які беруть участь в тому числі в таїнствах сповіді і причастя. їх в с. Жовтневе налічується 50 осіб. В с. Жовтневому з середини 1990-х років існує громада християн- баптистів. Згідно з даними власного спостереження, можу відзначити, що серед прихожан цієї віри представників албанської національності більше. Громада адвентистів навпаки же представлена в

¹⁰ Байбурын А. К. Ритуал в традиционной культуре. Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов / Альберт Кашфуллоевич Байбурын – СПб.: Наука. 1993. – С. 12.

основному гагаузьким населенням, албанців серед них мало. Це і стало визначальним у виборі місця для будівництва молитовного будинку, який був побудований в 2012 році на вулиці Зарічній або гагаузької Махали.

Музейний простір якнайкраще відображає матеріальну та духовну культуру села його також можна вважати універсальною моделлю демонстрації та репрезентації своєї ідентичності. Експонати яких складають важливу інформацію про культуру етнічних груп. У 1998 році в Жовтневому відкривається міні-музей при сільській бібліотеці. Фактично даний музей відображає матеріальну культуру села, в якому представлені предмети, документи, фотографії, якими користувалися жителі Каракурта з початку заселення і до сучасності і вони висвітлюють їх життя і діяльність в минулому (наприклад ткацький верстат, сільськогосподарський інвентар, пешкіри, килими, жіночий і чоловічий національний костюми тощо). Практично музей відображає матеріальну культуру албанців. Безумовно, це не виражається в унікальності зібрання музею, оскільки ці ж предмети побуту використовуються як болгарами так і гагаузами Жовтневого, більше того болгарами і гагаузами всього Буджака. Тут інтерес полягає в назвах і описах до експонатів, які представлені тільки албанською і російською мовами, при цьому ігнорується етнічна варіативність у межах села. Провідним сюжетом в «Етнографічному музеї Жовтневого» продемонстрована експозиція присвячена

Албанії. Вона складена на основі презентів отриманих в дар від делегацій з Тирані і

Косово. Особливе місце в музеї займає прапор Албанії та скульптура національного героя Албанії Скандербєга. Всі ці фактори зайвий раз вказують, на конструювання домінуючої ролі албанців у Каракурті. Тобто такого роду репрезентація етнічності включає в собі два шари. Перший це публічний який призначений для районного, обласного, всеукраїнського простору. Він зосереджений не на фізичному (об'єктивному) просторі, а на його образі, який конструюється самими людьми¹¹. А інший шар - побутовий, який увібрав в собі спосіб життя людей, їхнє повсякденну, побутову сферу діяльності.

З розвитком інформаційної мережі Інтернет в XXI столітті з'являється ще один простір - віртуальний, який також конструює і репрезентує ідентичність. Аналізуючи цей простір, а саме групи, створені каракуртцями в соцмережах було помічено той факт, що Жовтневе позиціонується в інтернет просторі як єдине велике албанське село України, при цьому нерідко забувається, що там проживають і інші національності. Але

¹¹ Тишков В. А. Реквием по этносу / Валерий Александрович Тишков. – М.: Наука, 2003. – С. 318.

це не означає, що зі сторінок видаляються фотографії болгар і гагаузів. Дані групи виступаючи в подібного роду спільноти мотивуються якраз локальною ідентичністю (наприклад група в «Однокласниках» - «Каракурт - родина моя»).

Однак один з важливіших критеріїв визначення ідентичності в поліетнічному суспільстві є мовний простір. Оскільки культура і мова тісно взаємопов'язані між собою. Мова є важливим засобом не лише спілкування і вираження думки, але і акумуляції культури. Засвоюючи мову, людина одночасно проникає і в національну культуру, отримує велике духовне багатство. Тобто якщо раніше якою мовою розмовляли з тією ж культурою і асоціювали себе. Зараз цей процес також є актуальним, але зважаючи на те, що здебільшого російська мова є мовою побуту, освіти в більшості представників молоді, однак все-таки вони відносять себе до тієї культури чи етнічної групи мовою якої розмовляють в сім'ї.

Культурний простір відрізняється від соціального своєю здатністю включити історичний досвід який має відображення в сьогоденні. Щоб розглянути процес формування полілінгвистичного простору потрібно звернутися до історії. В середині ХХ ст., коли Болград став центром бессарабських болгар. Там же починає функціонувати ринок, відкривається головне поштове відділення, яке обслуговує всі навколишні села та інші відділення управління колоніями. У Болград щодня з усіх сторін стали приїжджати мешканці інших сіл. Стало можливим спілкування каракуртців з жителями інших буджацьких колоній. Врахувати, що в основному представники цих поселень і Болграда, зокрема, це болгары і меншою мірою гагаузи, то болгарська і гагаузька мови для каракуртців автоматично стають мовами спілкування як в межах так і поза свого села. Албанська мова використовуються виключно в межах сім'ї та села Каракурт. Це призводить до запозичення болгарського і гагаузького, як в албанському лексиконі, так і в духовній культурі. Таким чином, можна відзначити, що в середовищі нащадків «задунайських колоністів» - болгар, албанців і гагаузів міжетнічні процеси характеризувалися культурною інтеграцією: склався загальний в основних рисах культурний комплекс, але мова кожна група зберегла свій, рідний, що стало основною етнодіференційною ознакою.

Говір албанців села Каракурт, власне, як і албанців України являє собою один з острівних говірок албанської мови, носіями якого є нащадки албанців, які влаштувалися на території сучасної України на початку ХІХ ст.¹². І відноситься він до

¹² Десницкая А. В. Албанский язык и его диалекты / Агния Васильевна Десницкая. – Л.: Наука, 1968. – С. 37.

південної (тоської) групи при цьому досить сильно відрізняється від мови інших албанців. Даний говір є безписемним, його функціонування обмежено колом сім'ї односельчан¹³ \Так як для сучасної мови словниковий запас рідних мов недостатній оскільки він зберігся в тому архаїчному вигляді, коли албанці з Балкан перекочували на територію Буджака, тому у всіх мовних ситуаціях він доповнюється російськими словами. Найбільш стійким і незмінним словниковий запас рідних мов зберігся ; традиційній обрядовості. Приміром для позначення сватання албанці використовують термін рури, гагаузи - годи, болгары - гудеш, Новий рік у албанців - Ірі Мотмот, ; гагаузів - Єні Іл, у болгар -Нова Година, пиріг, за яким в Новий Рік ворожили носити назву у албанців - пети, у гагаузів - кивирма, у болгар - Міліна і т. п. Даний факт свідчить про наявність збереженої, певною мірою навіть законсервованої, традиційно культури значно відрізняється від російської та української культури. Для формування сімейної чи сільської побутової мови велике значення мають аудіо-візуальні засоби: радіоприймачі, і телевізори налаштовані, як правило, на російськомовні програми¹⁴ Серед носіїв говірки переважає багатомовність: поряд зі своїм діалектом жителі сел; Жовтневого володіють болгарською, гагаузькою і російською, або одним з них. Кожне покоління має свої мовні переваги: молоді частіше у своєму колі спілкуються: російською мовою, а з батьками, а тим більше з бабусями і дідусями рідною мовою, "і змішаних сім'ях вибір мови для спілкування пов'язаний з тим яка мова є рідною для: старшої господині чи господаря в будинку або якщо невістка крім своєї рідної мови ніяким іншим не володіє. Прикладом може служити Узун Олександра Кирилівна, яка з національністю є албанкою, після заміжжя потрапляє в гагаузьку сім'ю, де їй належало вивчити мову родини. У процесі опитування вона зі мною спілкувалася російською мовою, коли почала розкривати сенс албанської пісні, яку виконували в межах нашого села вона вже використала албанську, побачивши що збирається онука вона його запитала гагаузькою куди він збирається, через пару хвилин, коли до кімнати увійшла і правнучка з нею вона знову почала спілкуватися албанською мовою. Така строкатість спілкування явище аж ніяк не однозначне, воно відчуває на собі зовнішній фактор. Перейшовши в сім'ю до свого чоловіка Олександрі Кирилівні свекрухою нав'язується строгі мовні рамки, надалі чого вона вивчає гагаузьку мову і безпосередньо спілкується нею зі своїми дітьми та онуками. Але коли в будинку з'являється невістка онук

¹³ Каминская Л. М. К вопросу фонологической системе албанского говора села Георгиевка (Приазовье) / Л. Каминская // Современная албанистика: достижения и перспективы. – СПб., 2012. – С. 161.

¹⁴ Морозова М. С. Глагольная система говора албанцев Украины / М. С. Морозова // Современная албанистика: достижения и перспективы. – СПб., 2012. – С. 252.

албанка за національністю, Олександра Кирилівна знаючи, що вона володіє тільки албанським приймає рішення спілкуватися з нею і з дітьми її вже албанською. Плюс до всього дана сім'я проживає на Арнаутській Махалі, де в процесі побутового спілкування більшість користуються албанською мовою. Це може свідчити тільки про те, що кордони ідентичності зберігаються, незважаючи на явище, яке можна було б метафорично позначити як «осмос»(дифузію) населення крізь межі¹⁵.

Таким чином досліджуючи категорію простору можна сформулювати наступні висновки. Особливості сприйняття простору мешканцями Каракурта обумовлювалися рядом обставин: їх ставленням до природи, включаючи сюди і виробництво, способом їх розселення, їх кругозором, який в свою чергу залежав від стану комунікацій, від пануючих в суспільстві релігійно-ідеологічних постулатів. Простір сприймається населенням як єдине, цілісне, закономірне явище. Спираючись на історичний процес в цілому і досліджуючи актуальні етнічні практики в Жовтневому простір ділиться на географічний (включаючи топоніміку) і культурний. Географічний простір представлено регіоном проживання та безпосередньо селом (локальний простір), в

*
рамках якого виділяється унікальна поліетнічна середина, на прикладах розташування і назви вулиць в межах яких можна простежити етнічну специфіку, але треба відмітити, що все ж таки на більш глобальному рівні село сприймається як албанське. Культурний простір полікультурного і білінгвістичного населення Жовтневого представлений широким спектром напрямків: соціальний простір, релігійний простір, простір народної культури і т.п. Найважливішим аспектом при визначенні культурного простору, який конструється самими є вивчення особливостей етнічних груп, та механізми і фактори які закладені в формуванні ідентичності. Оскільки, ідентичність формується на відмінних ознаках тому албанці Каракурта бачили відмінність у мові, народному костюмі, піснях і танцях за допомогою культурно-просвітницької роботи, роботи художніх колективів, створення своїх груп у соцмережах активно декларують свою ідентичність. Наявність такого роду факторів і визначають село Жовтнєве як албанське, при цьому не враховуючи, що в ньому проживають і інші національності. Безпосередньо в Каракурті в рамках соціального простору такого розмежування з виявленням домінуючої нації не існує, а традиційна формула «свої-чужі» набуває іншого забарвлення, «всі свої, але ми трішечки інші».

¹⁵ Десницкая А. В. Албанский язык и его диалекты / Агния Васильевна Десницкая. – Л.: Наука, 1968. – С. 41.